

Středověké tvrze a hrádky při východním okraji pražského území

Schválením zákona o změně území hlavního města Prahy rozšířila se Praha od roku 1974 o více než dvě třetiny své dosavadní plochy a obyvatelé dalších třiceti obcí se stali Pražany. Rozsáhlé území bylo přičleněno zejména při východním boku, kde se nová hranice posunula téměř o 10 km, aby se na severu i jihu nepravidelně připojila ke staré hranici Prahy z roku 1968. Probíhající prudké stavební proměny a další plánovaná přeurbanizace oblasti mění či přímo likvidují stopy tisíciletého vývoje, vtisknutého do půdorysu a panoramatu krajiny. Je proto naší povinností zachytit a dokumentovat dochované minulé i současné prostředí, zejména terénními průzkumy, a přispívat tak k omezení kulturních ztrát.

Předložená studie si ve vymezené oblasti — při východním okraji Velké Prahy — všímá zvláštní kategorie středověké, případně renesanční architektury, kterou byla malá opevněná feudální sídla na české vesnici, označovaná jako tvrze. Objekty tvořící ve středověku jádra urbanistické kompozice vesnic se teprve v posledním období dostávají do oblasti většího studijního zájmu. Přesto není dosud v plné míře zpracován úplný soupis všech bývalých tvrzí, podrobně konfrontovaný s průzkumy v terénu, a archeologický výzkum těchto objektů rovněž nadále zaostává.

Ve vyhrazené východní oblasti mezi hranicemi Prahy z let 1968 a 1974 zjišťujeme 19 vesnic a osad (z nichž čtyři zanikly), ve kterých vyrostly středověké tvrze. Z nich pouze kralovická si dochovala celkovou původní podobu, šest z nich bylo přestavěno na zámky, nebo jimi bylo zcela nahrazeno, ostatní zanikly s menšími nebo již žádnými zřetelnými stopami své existence.

Za předchůdce tvrzí vrcholného a pozdního středověku shledáváme kurie románských velmožů s vlastnickými tribunovými kostelíky. V naší oblasti dokládá existenci takové kurie románský kostelík v Dolních Počernicích, tvořící spolu s dnešním zámkem ojediněle dochovaný příklad situování feudálního sídla na téměř místě od 12. až do 20. století. Zatím pouze z názvu někdejšího kostela sv. Gotharda můžeme hypoteticky uvažovat o podobné situaci v zaniklé vsi Litožnice u Dubče. Starší feudální sídlo předcházející výstavbě tvrze existovalo ve 13. století v podobě templářské komendy v Uhříněvsi; do jisté míry hájitelnou podobu mohlo mít i prvotní sídlo pánů z Kolovrat, případně i objekty klášterní správy dvorců v Běchovicích.

Ve vrcholném období výstavby českých tvrzí mezi počátkem 14. a počátkem 15. století se v oblasti postupně objevuje 17 tvrzí, z nichž o pěti bezpečně víme, že měly věžovou podobu.

Za nejvýznamnější z nich je nutné pokládat tvrz v Kralovicích, dokládající současně s blízkým hradiskem společenskou a hospodářskou změnu v období raného a vrcholného středověku. Další fragmenty věžových tvrzí se dochovaly ve východním křídle dolnopočernického zámku, a snad i ve věži při kostele v Kolovratech; fragmenty základového zdiva svědčí o věžové podobě zaniklé tvrze v Litožnicích a písemné prameny dokládají existenci věžového jádra tvrze v zaniklých Slavčicích v lese východně od Běchovic a dále v Horních Počernicích. Honosný výraz získala ve 14. století tvrz v Kolodějích, přestavovaná zřejmě pro moravského markraběte Jana Jindřicha do podoby hrádku na ostrohu rybníka, s charakteristickou vysokou válcovou věží. Standard venkovské tvrze překročilo i sídlo ve Ctěnicích u Víně, tvořící nepravidelný areál s obvodovou zástavbou, chráněný mohutnou vstupní věží. Jejím stavebníkem byl některý z členů bohatého pražského patriciátu, stejně jako u řady dalších tvrzí v pražském okolí v období Karla IV. a Václava IV. Až v pozdní gotice byla pak zřejmě vybudována tvrz v zaniklých Babicích v oblasti jižně od Chval, a patrně mladší ze dvou tvrzí v Běchovicích. V současné době — od doby husitského revolučního hnutí do počátku 16. století — mizí však z mapy východního okraje Prahy naopak starší z běchovických tvrzí, dále sídla v Čertouzích, v Dubečku, Křeslicích, v Litožnicích a jinde.

Století vlády renesančního slohu — od počátku 16. století do bělohorské bitvy — přineslo mnohde radikální přestavbu starších nepohodlných tvrzí v duchu nových životních nároků. Z mnohých sídel se stávají pohodlné zámky, schopné uspokojit dobové potřeby renesančního velmože a požadavky reprezentace. Renesanční přestavba tvrze — hrádku ve Ctěnicích — zklidnila půdorys i siluetu starší stavby a zvýšila vstupní věž oktogonální nástavbou. V reprezentační renesanční sídla, pokrytá sgrafitovou rustikou, kterým se víceméně ze setrvačnosti nadále říká tvrze, se mění objekty v Dolních Počernicích a v Dubči. Ve skutečný renesanční zámek se přestavuje hrádek v Kolodějích, a podobně i feudální sídlo ve Chvalech, zatímco gotická věžová tvrz v Kralovicích pouze mění konstrukci nástavby, upravuje dispozici a obléká se rovněž do sgrafitové rustiky. V Uhřetěvsi přestalo staré sídlo zcela vyhovovat, adaptuje se k hospodářským účelům a v sousedství vzniká renesanční novostavba.

Třicetiletá válka znamená definitivní funkční a často i fyzický zánik malých opevněných sídel. Přežívají pouze v předchozím období nákladně přestavované tvrze — zámky, schopné dalšího využití v rámci nového majetkového uspořádání. Patří mezi ně zvláště Ctěnice, Dolní Počernice, Chvaly a Koloděje, dochované ve své podstatě a sloužící dodnes.

Zamýšlíme-li se nad dalším osudem dosud zcela nebo částečně dochovaných nebo zaniklých tvrzí v této vymezené oblasti, docházíme k závěru, že pro každou z nich by měl být postupně zpracován individuální průzkumový pasport a režim budoucího výzkumu, záchrany, prezentace či využití. Jako náročná a mnohdy problematická jeví se zejména záchrana dochovaných fragmentů zaniklých tvrzí a starých tvrzišť, která nejvíce trpí například výstavbou inženýrských sítí či melioračními pracemi, přestože často tvoří jedinečnou a neopakovatelnou součást půdorysu našich obcí a ztělesňují staletou sídelní kontinuitu na daném místě. Tvrziště v Dubči, spjaté s významnými dějinnými událostmi na začátku 17. století, si nepochybně zaslouží pietní úpravu s náznakovým zvýrazněním pozůstatku objektu s fortifikacemi, a zpřístupnění pro kulturní veřejnost. Podobně oblast zaniklé vesnice Litožnice nedaleko odtud

— významnější celky

— ostatní doložené tvrže v dnešních obcích a osadách

— bývalé tvrže v zaniklých vesnicích

— Hranice Prahy z roku 1968

— Hranice Prahy z roku 1974

Mapka středověkých tvrzí a hrádků při východním okraji Prahy.

nabízí příznivé možnosti systematického výzkumu, obnažení jádra osady s půdorysem tvrze, kostela se hřbitovem a přilehlých usedlostí, se záměrem perspektivního vybudování expozice středověké vesnice s bohatou stavební minulostí a ve výhodné přístupné poloze. Podobně lze uvažovat o osudu dalších zaniklých tvrzí, tvořících nezanedbatelnou, dosud zcela neotevřenou a nevyužitou pokladnici dějin naší hmotné kultury.

Soupis tvrzí a hrádků ve vymezené oblasti při východním okraji Velké Prahy:

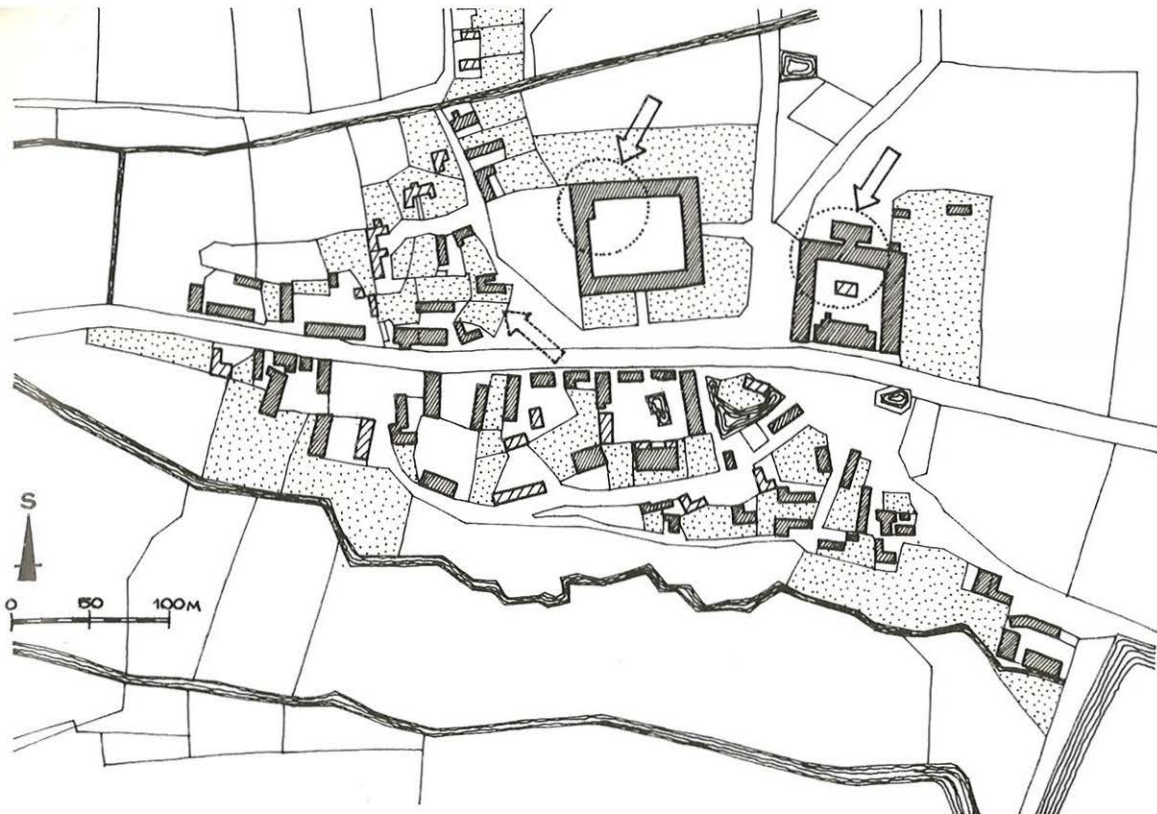
BABICE (Praha 9)

Zaniklou ves na katastru obce Horních Počernic klade místní tradice na jižní svah pod osadu Chvaly do blízkosti rybníka při staré dolnopočernické silnici, zvaného Babík. Údaje Augusta Sedláčka,¹⁻² že zdejší tvrz držel v roce 1417 Pecman nebo Petr ze Svojtкова a po něm jeho dědici, zpochybnila poslední revize pramenů, z níž vyplývá, že Sedláčkovy údaje nelze jednoznačně vztahovat právě na tuto zaniklou osadu.³ Nesporným dokladem o existenci tvrze v Babicích je až údaj z roku 1512, kdy ji staroměstský měšťan Jiří Rambousek postoupil s dalším majetkem spoluměšťanu Václavu Mydlářovi.⁴ Zdejší tvrz, jejíž podobu ani přesnou polohu zatím blíže neznáme, vznikla tedy zřejmě až v 15. století a zanikla asi ještě v průběhu století následujícího, nejpозději ve třicetileté válce.

BĚCHOVICE (Praha 9)

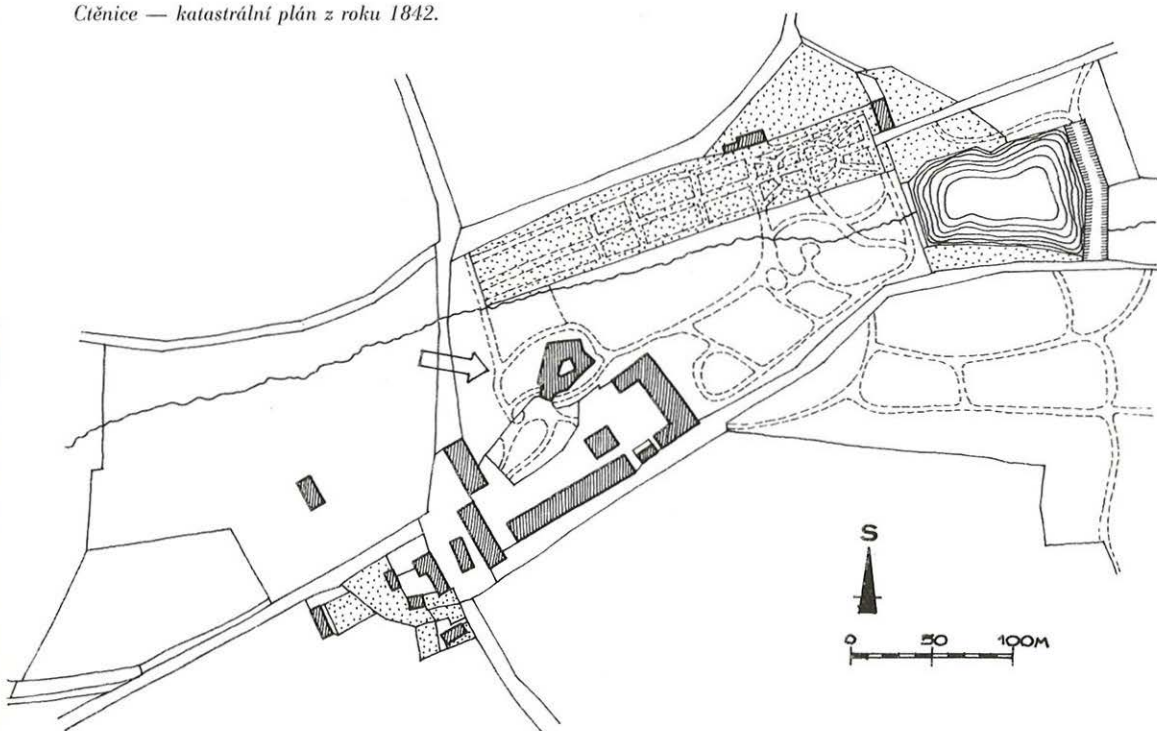
Písemné prameny dokládají, že ves patřila ve 13. století k majetku pražského svatojiřského kláštera. Ve 14. století se tu uvádí několik dvorců bohatých pražských měšťanů; u dvou z nich postupně vyrostly tvrze.⁵ Starší vznikla při dvorci, který počátkem 15. století vlastnil Jan Ortlín zvaný Tomšík od Bílého zvonu, po něm jeho manželka a od roku 1417 jeho synové.⁶ Majetek, konfiskovaný v husitské revoluci, získal staroměstský měšťan Václav Bílý. Tvrz se tu poprvé a současně naposledy výslovně jmenuje při dalším prodeji v roce 1427.⁷ Zdá se proto, že trvání tohoto opevněného sídla bylo omezeno pouze na několik desetiletí před husitskou revolucí, v jejímž průběhu nebo nedlouho po ní zaniklo.

Druhá běchovická tvrz vyrostla později u dvorce, jehož vlastníky bylo možno sledovat od roku 1332.⁸⁻⁹ V roce 1380 získal dvorec klášter sv. Kateřiny na Novém Městě pražském, který jej s přestávkou v období husitské revoluce držel až do konce 16. století. Je pravděpodobné, že tato druhá tvrz byla postavena až v době klášterní držby v pohusitském období. Již v roce 1543 se včetně dvora uvádí jako pustá, patrně následkem přepadu a vypálení Běchovic, ke kterému došlo 35 let předtím „zemským škůdcem“ Jiřím Kopidlanským. Tato mladší tvrz se obvykle situuje do obvodu pravidelného lichtenštejnského statku, který tu byl vystavěn v 18. století. Poloze zaniklé tvrze by vyhovoval severozápadní nárožní díl dvora v přirozeně vyvýšené poloze nad hrází bývalého velkého běchovického rybníka. Starší tvrz klade nejnovější literatura hypoteticky¹⁰ na parcelu pozdně barokní Staré pošty čp. 1, jejíž dvůr má ještě na josefském vojenském mapování z let 1780—1783 značně nepravidelný obvod.¹¹ Jako místo jedné ze zaniklých běchovických tvrzí lze podle povrchového průzkumu a rozboru půdorysu obce hypoteticky uvažovat i pozoruhodně formovanou oblast západně od barokního velkostatku — mezi státní silnicí, ulicí Pšeničnou a Dolnopočernickou — téměř kruhového obrysu s obdélnou parcelou uprostřed. Potvrzení či vyloučení uvedených hypotéz tu může přinést pouze archeologický výzkum.

Běchovice — katastrální plán z roku 1841 s možnými situacemi středověkých feudálních sídel.

Ctěnice — katastrální plán z roku 1842.

Ctěnice — pohled na dnešní zámek od jihovýchodu (stav k roku 1988).

CTĚNICE (Praha 9 — obec Vinohř) 124

Zdejší tvrz, vybudovaná některým podnikavým pražským měšťanem, se poprvé připomíná roku 1372, kdy ji vdova po Volflinu Galmovi prodala měšťanu Janu Zeiselmeisterovi.¹² Pro staveniště středověké tvrze byl vybrán severní výběžek táhlého ostrohu nad mělkým údolím potoka, odkrojený hradebním příkopem. Nepravidelný areál s obvodovou zástavbou chránila patrně od nejstarších dob mohutná hranolová vstupní věž s kvádřovou nárožní armaturou. Ze středověkého stavu se nejvýrazněji dochovaly některé sklepy pod dnešními obvodovými křídly, částečně v otesané skále, zaklenuté lomovým kamenem se zřetelnými otisky šalovacích

prken. Velkou stavební proměnu gotické tvrze přinesla renesanční přestavba Hrzánů z Hara-sova, při níž byly nepravidelnosti starého obvodu srovnány krunýřem vysoké soklové obe-zdívky, ukončené obíhající římsou. Nad ní vyrostl s použitím některých starších konstrukcí výškově vyrovnaný jednopatrový zámček. Čelní věž tehdy zřejmě získala oktogonální ná-stavbu a nový pískovcový vjezdový portál, počítající dosud se svoditým mostem. Dnešní po-dobu se sníženou věží dala této výjimečné památce pozdně barokní úprava Windischgrätzů v druhé polovině 18. století.

ČERTOUSY (Praha 9 — obec Horní Počernice)

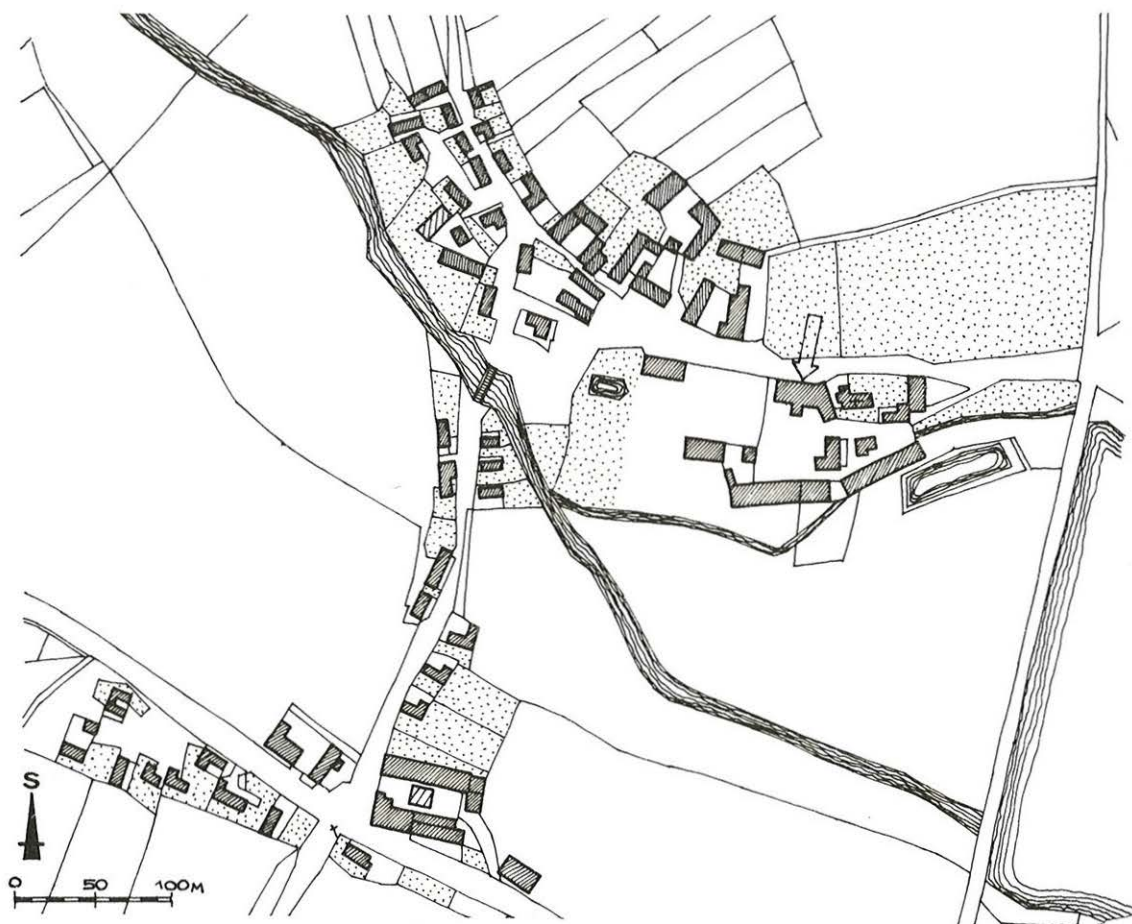
Tvrz v Čertousích je v pramenech poprvé a současně naposledy zmiňována až roku 1400, kdy ji s částí této malé osady držel jako zástavu staroměstský sladovník Ješek Vrabec.¹³ Byla vybudována asi nedlouho před koncem 14. století některým z pražských měšťanů (snad Ale-xandrem Wassermanem).^{14–15} Absence dalších zpráv o tvrzi vedla A. Sedláčka k pravděpo-dobnému závěru, že zpusťla v průběhu husitské revoluce a po ní už nebyla obnovena. Její někdejší polohu nutno hledat spíše v oblasti nepravidelně formované jižní poloviny bývalé osady mezi návsí a státní silnicí, než při dnešním klasicistním záměcku, založeném zjevně „na zelené louce“.

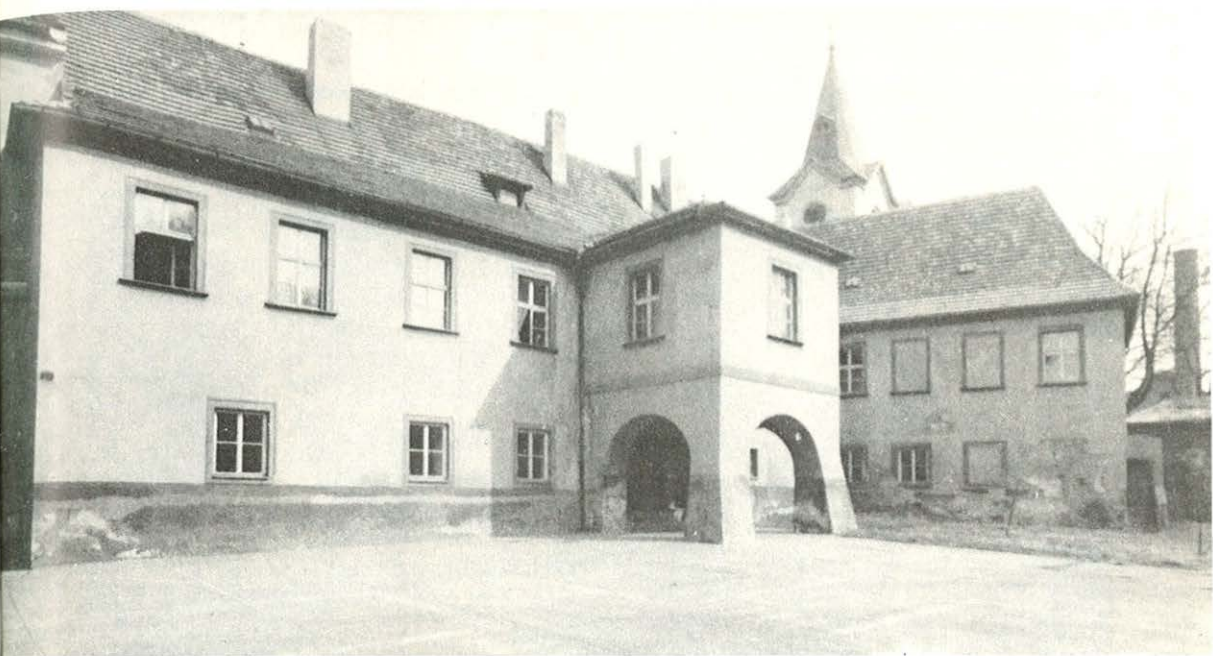
DOLNÍ POČERNICE (Praha 9)

Výstavbě středověkého opevněného feudálního sídla v Dolních Počernicích předcházela exis-tence románské kurie s vlastnickým tribunovým kostelíkem z přelomu 12. a 13. století.¹⁶ V následujícím věku se Počernice dostávají do rukou bohatého městského patriciátu. Dlouho-dobá držba rodinou Pušů v době relativního klidu a prosperity za Karla IV. se pravděpodob-ně odrazila na stavební podobě sídelního objektu. Stará, zřejmě dosud dřevěná kurie, byla ve 14. století nahrazena tvrzí vrcholného středověku, jejíž věžové jádro se dochovalo v jižním dílu východního křídla dnešního zámku.¹⁷ V poslední třetině 14. století vlastnil Počernice bo-hatý penězník a staroměstský konšel Jan z Čáech, před husitskou revolucí rychtář Jiří Síně. Pozdní gotika se zde uplatnila rozšířením věžového jádra o severní palácovou přístavbu, do-sahující obrysu i výšky celého dnešního východního záměckého křídla. Obrannou funkci sou-boru přejala zřejmě v témže období stavěná mohutná věž přilehlého farního kostela. Výraz-nou stavební změnu prodělala pak tvrz v období renesančním, když ji v roce 1582 získal etičádostivý novoměstský měšťan Matěj Hůlka, povýšený císařem Ferdinandem I. do šlech-tického stavu s přídomkem „z Počernic“. V období jeho působení byl dispozičně upraven obdélný gotický palác s bývalou věží a nově přistavěno dnešní západní křídlo s hřebínkovými klenbami v širším traktu. Opevněné sídlo se tak postupně proměnilo v renesanční zámček, zdobený psaníčkovými sgrafity, s otevřenou nádvorní arkádou. Složitě proměny gotikorene-sanční tvrze dodnes dokumentují zejména sklepy, do určité míry zatopené a nepřístupné,

s výchozy mimo obvod staré budovy. Rozsah stavební činnosti dokládá i prodejní cena statku s tvrzí v roce 1584, dosahující téměř trojnásobek sumy, za kterou jej Matěj Hůlka v roce 1562 zakoupil.¹⁹ V následujícím období přestaly být Počernice trvalým feudálním sídlem a staly se spíše letoviskem se sídlem správy statku, ceněným pro svou polohu blízko hlavního města království. Barokní proměny zbavily okolí záměčku posledních zbytků fortifikace a sgrafita na průčelí nahradilo malované červené pásování. Další ochuzení výrazu staré budovy přinesly pak utilitární úpravy klasicistní.

Dolní Počernice — katastrální plán z roku 1841.

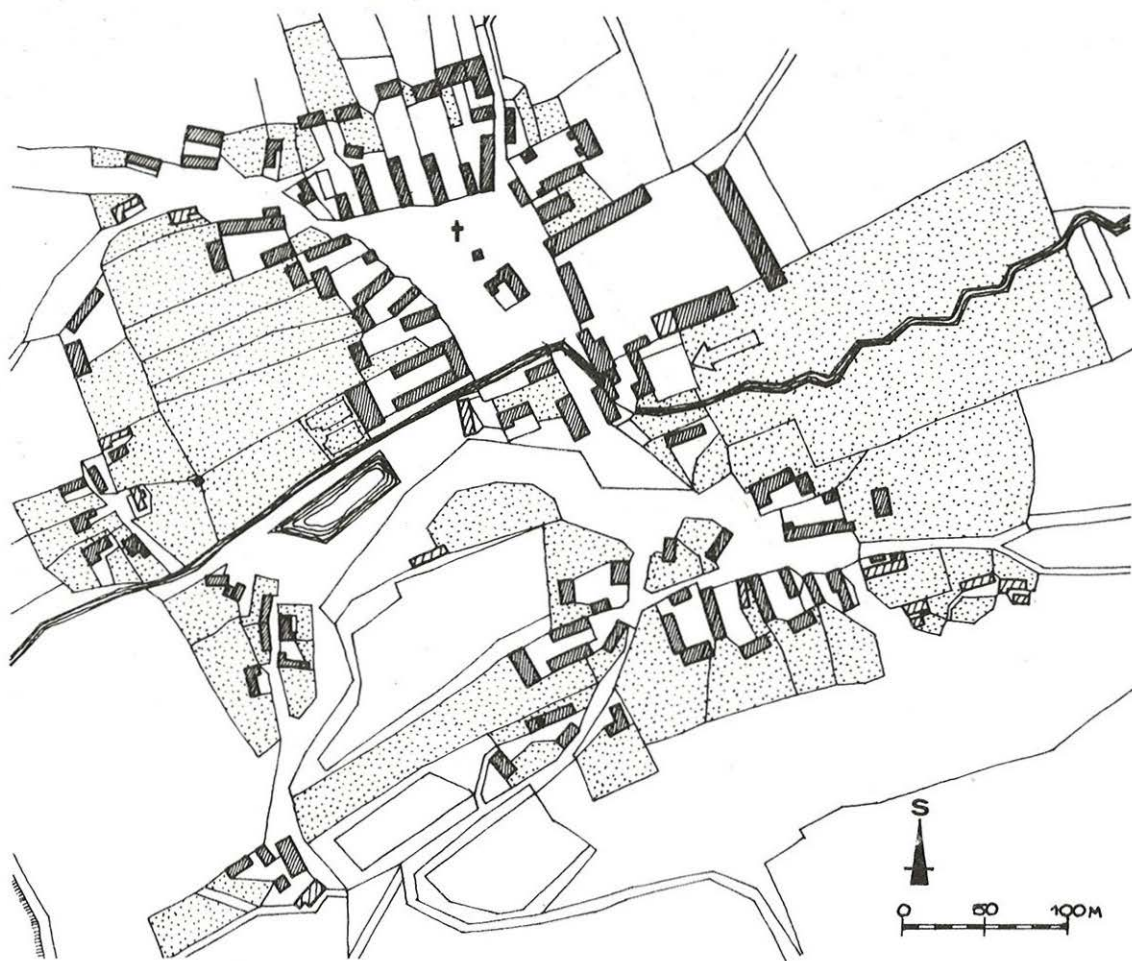
Dolní Počernice — pohled na zámecké nádvoří s gotickým a renesančním křídlem (stav k roku 1985).

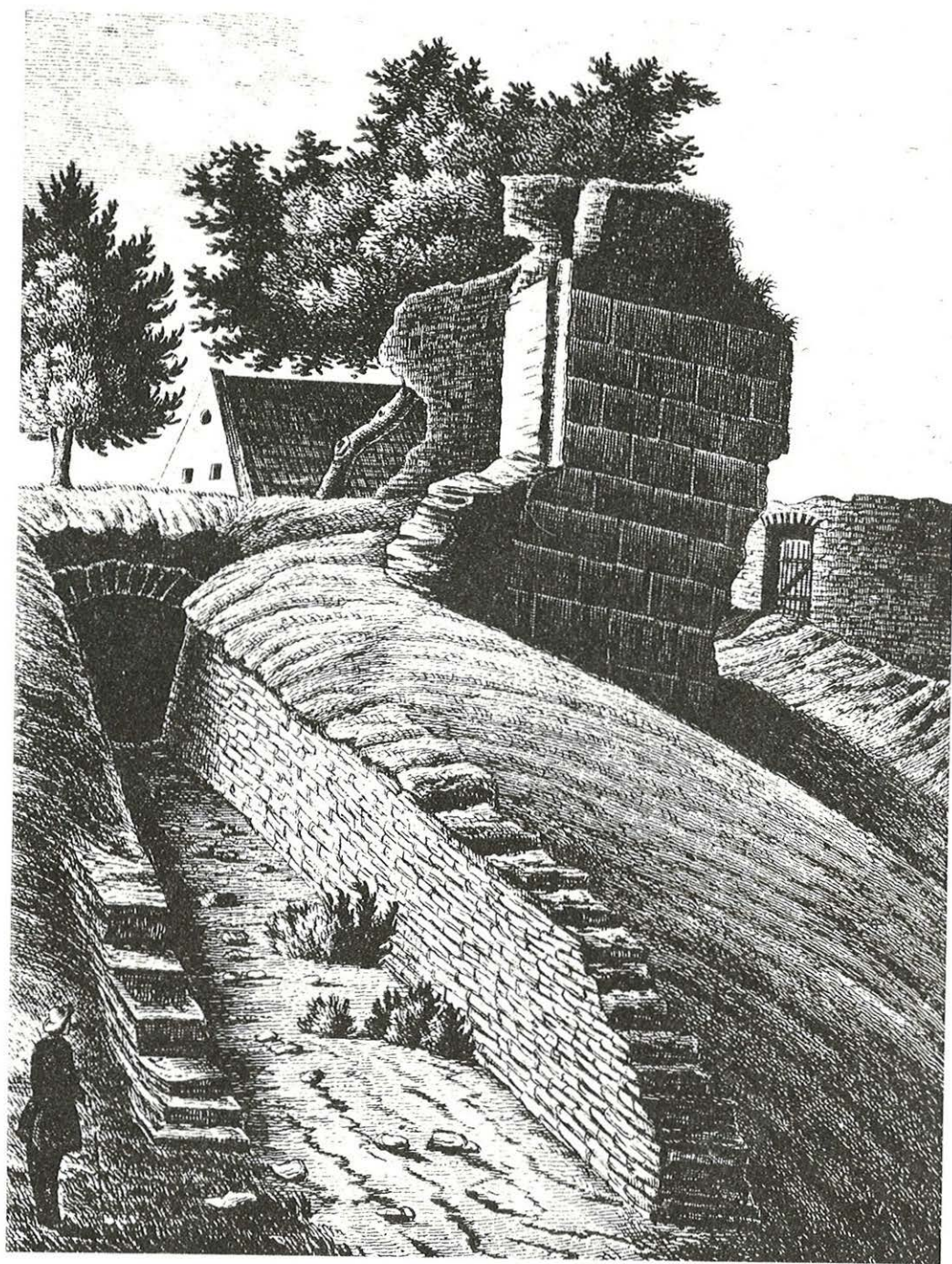
DUBEČ (Praha 10)

Vodní tvrz v údolí Říčanského potoka v Dubči vznikla nepochybně ve 14. století, pravděpodobně poté, kdy ves získal před rokem 1343 Velflovic Meinlín, a jeho syn se tu trvale usadil. Z Velflovic se stal počestlý zeman Janek Dubec z Dubče. Dubečtí z Dubče jsou tu pak souvisle jmenováni až do počátku 16. století.^{20–21} Za Jana Dubečského z Dubče byla ves v roce 1502 povýšena králem Ludvíkem na městečko, s čímž zřejmě souvisela určitá přeurbanizace osídlení s dvěma návesními jádry a pravděpodobně i vylepšení stavební podoby údolní tvrze. V roce 1508 přišel statek odkazem na Zápské ze Záp, kteří jej nadále drželi až do pobělohorské konfiskace. V době panství Oldřicha Zápského (od roku 1542), případně ještě za jeho syna Adama, došlo k proměně starší tvrze v honosné pravidelné renesanční sídlo, způsobilé hostit v roce 1608 císaře Rudolfa II. a arciknížete Matyáše, kteří tu tehdy spolu vedli neúspěšná jednání.²² Konfiskovaný majetek byl roku 1623 prodán knížeti Karlovi z Lichtensteinu a trvale připojen k Uhřetěvsi. Tvrz záhy poté zpusťla a byla postupně rozebrána na stavby okolních budov panského velkostatku. Z její středověké podoby se nedochovaly zřetelné pozůstatky. Téměř čtvercové tvrziště (asi 25×25 m) bylo obehnané obezděným příkopem, dosud až 6 m širokým a 2,5 m hlubokým. Sestavu a podobu obvodových křídel tvrze, které svíraly vnitřní nádvoří, nelze dnes již povrchovým průzkumem spolehlivě rozpoznat. Nesporná je pouze existence křídla podél východní hranice tvrziště, z něhož se dochovalo severovýchodní nároží s fragmenty psaníčkového sgrafita na kamenném zdivu promíšeném ci-

hlami, s jednou šikmou cihelnou okenní špaletou s ozubem po odstraněném kamenném rámu a s výběhem cihelné valené klenby při vnitřním koutu. Protější jihovýchodní nároží se zachovalo jen v menším torzu. Další připomínkou existence objektu jsou fragmenty tří opěrných pilířů, které byly k jejímu obvodovému, dnes již neexistujícímu zdivu dodatečně přistavěny podél východního boku, a dva nad bývalým jižním příkopem. Část obvodového zdiva tvrze je zřejmě dochována i ve štítových zdech stodoly a kolny při jihozápadním nároží tvrziště. Za pozůstatek renesanční výstavby tvrze můžeme s velkou pravděpodobností považovat i zbytek pilíře brány s omítkovou rustikou při silnici vedle budov bývalého mlýna.

Dubeč — katastrální plán z roku 1841.

Dubeč — zbytky tvrze a příkopu roku 1846 (kresba F. A. Heber, vyryl Donath).

Dubeč — pohled do východního dílu tvrziště s fragmenty nároží a opěrných pilířů (stav k roku 1988).

DUBEČEK (Praha 10)

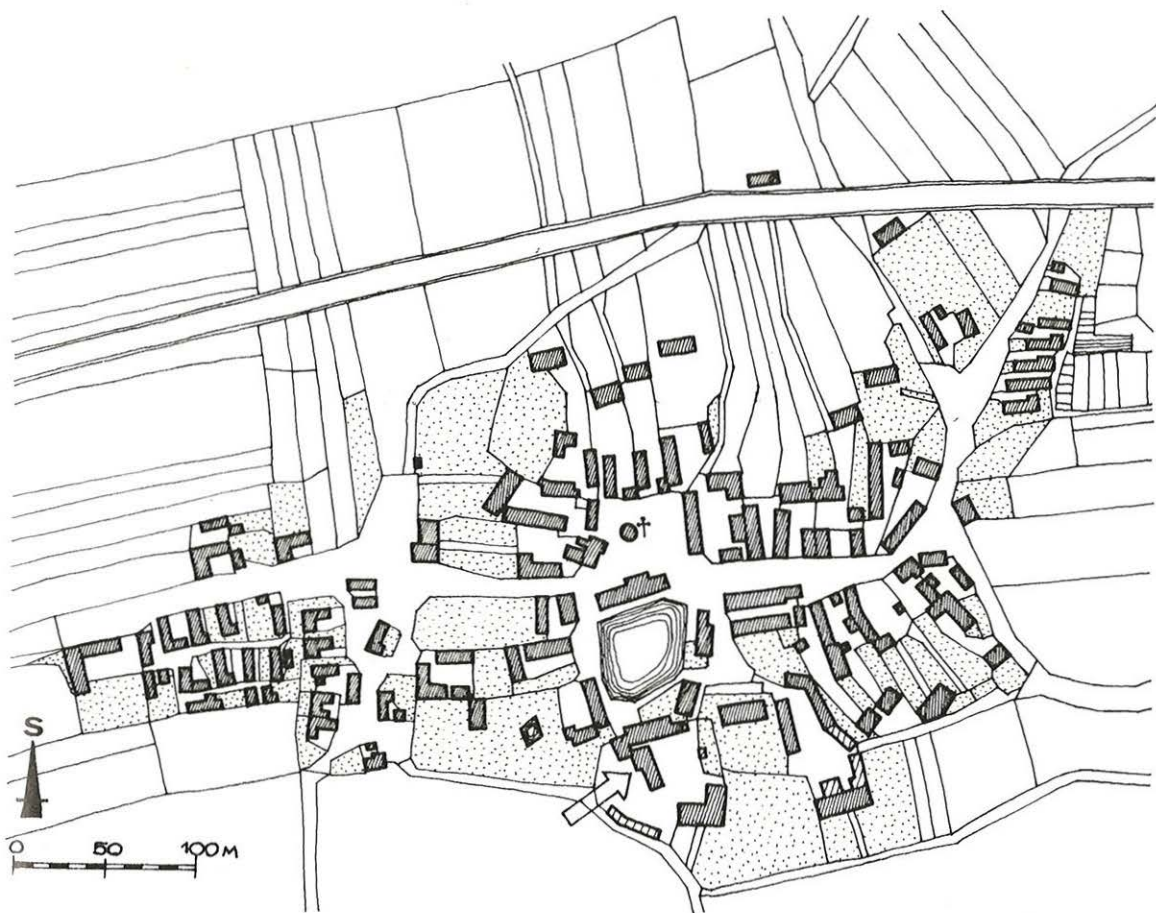
Tvrz v Dubečku je v písemných pramenech poprvé výslovně zmiňována až v roce 1508, kdy již byla pustá.²³ Vyrostla — snad v severním sousedství zdejšího kostela sv. Petra — patrně až někdy v předhusitské době,²⁴ kdy tu mezi léty 1411 a 1430 sídlil Janek z Dubečka. Příčinou zpusnutí tvrže bylo zřejmě její vypálení Uhry v roce 1470. Upřesnění doby její existence a podoby může přinést pouze archeologický výzkum tvrziště.

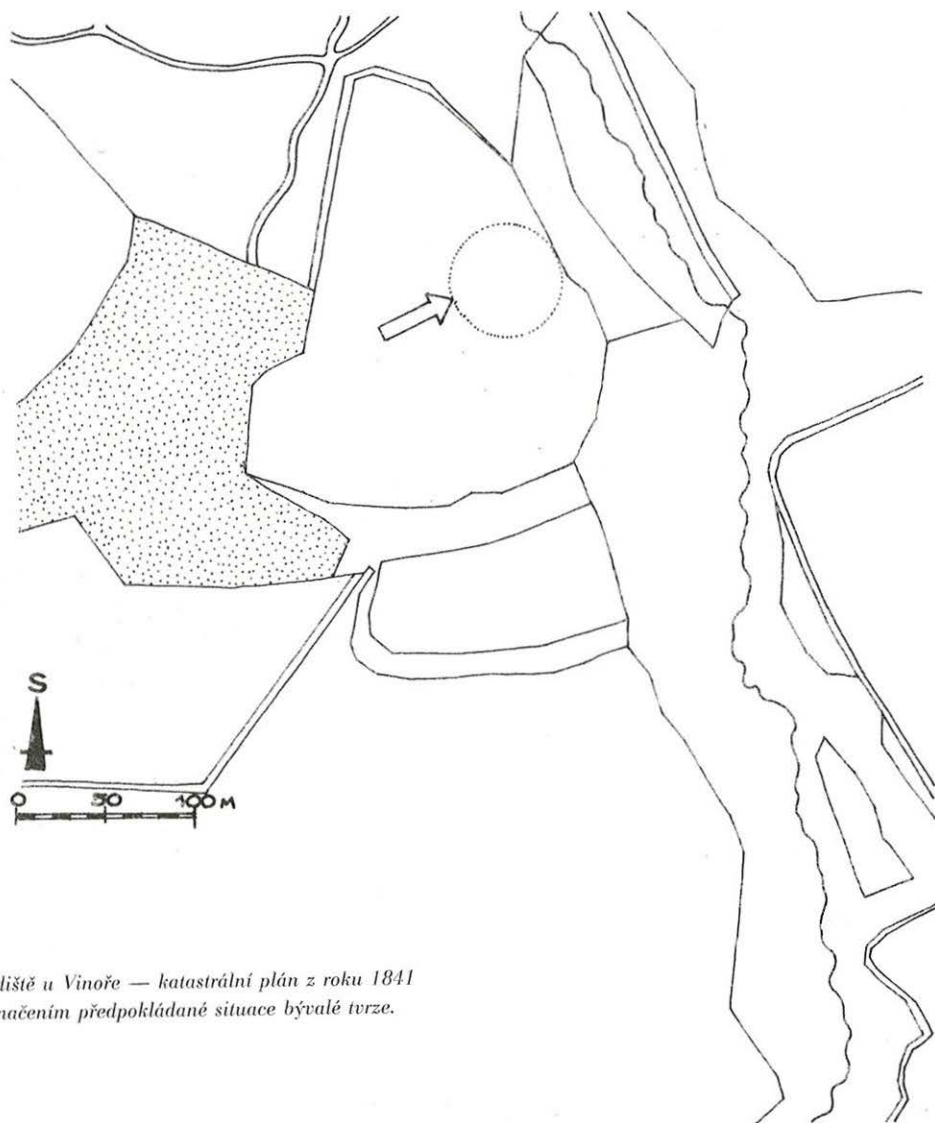
HORNÍ POČERNICE (Praha 9)

V Horních Počernicích vystavěl malé opevněné sídlo buď staroměstský měšťan Zypota Benešovský, uváděný tu již roku 1322, nebo jeho synové Henslin a Frenclin.²⁵ V roce 1357 pro-

dal Henslin tvrz společně s poplužním dvorem arcibiskupovi Arnoštu z Pardubic pro pražské vysoké učení, které zde zůstalo vrchností až do roku 1850.²⁶ Podle zprávy z roku 1401 mělo jádro tvrze věžovou podobu; v následném období z písemných pramenů zcela mizí. Lze důvodně předpokládat, že zdejší tvrz stála na místě tzv. zámečku (Střední odborné učiliště potravinářské), ve zvýšené poloze jižně nad návesním rybníkem. Protáhlá budova má dnes povšechný klasicistní charakter s plackovými klenbami v přízemí a zřejmě se stejně starou cihelnou valenou klenbou nad jediným prostorem sklepa pod užší východní částí budovy. Nelze však vyloučit, že 100 cm silné obvodové zdi nad rybníkem neobsahují starší historické konstrukce někdejší tvrze, nazývané již roku 1475 zámečkem.²⁷

Horní Počernice — katastrální plán z roku 1841.

*Hradiště u Víně — katastrální plán z roku 1841
s označením předpokládané situace bývalé tvrze.*

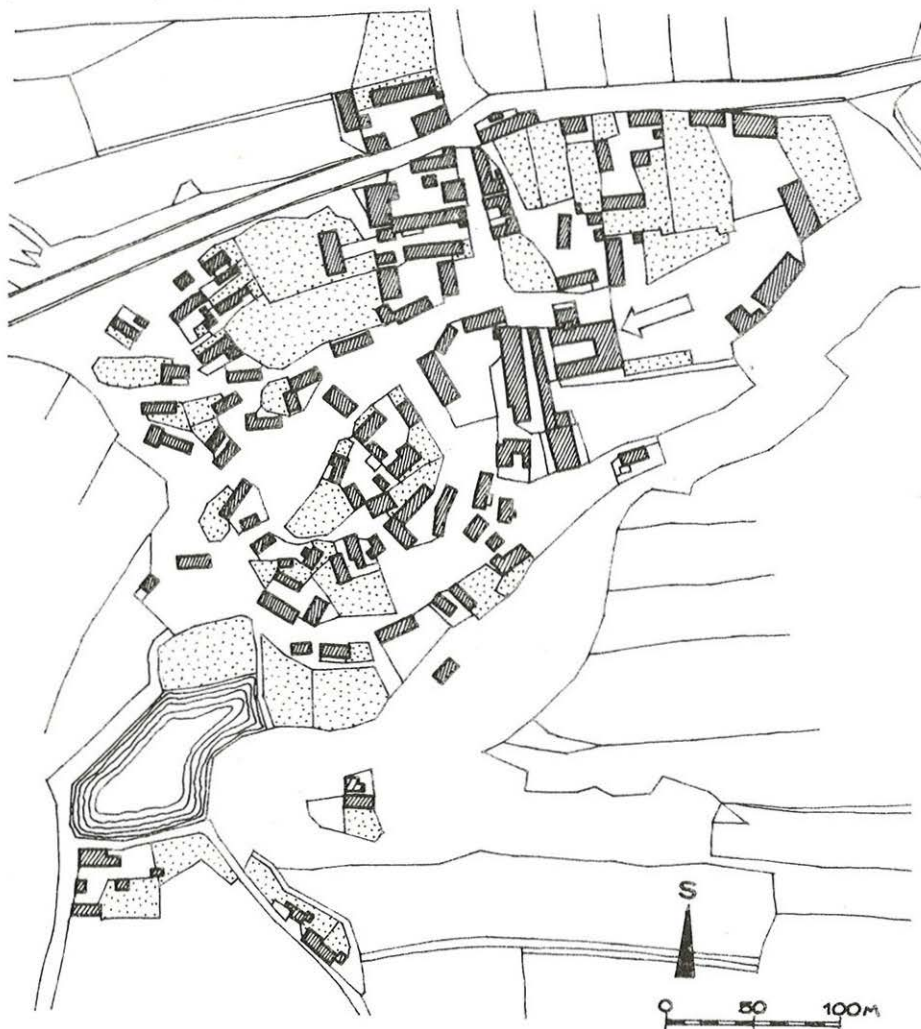
HRADIŠTĚ (Praha 9 — obec Víně)

Dvoudílné slovanské hradiště v oboře vinného zámku bylo ve své větší severní části v pozdním středověku znovu osídleno.^{28—29} Při dvorci vesnice Hradiště vznikla tu někdy mezi léty 1508—1542 pozdně gotická tvrz, jejíž stavební podobu dnes zatím neznáme. Jejím stavebníkem byl patrně Jaroš ze Kbela. Sídlo, připomínané ještě v roce 1593 a 1604 při prodeji Vinné, se již roku 1626 označuje jako pusté. Tvrz i se vsí zřejmě zcela zanikla v průběhu třicetileté války. Před polovinou minulého století a snad ještě i v době Augusta Sedláčka tu byly zřetelné její nepatrné zbytky.³⁰ Dnes polohu tvrze a dvorce připomínají asi jen nerovnosti terénu ve východní části Velkého hradiště nad údolím potoka.³¹

CHVALY (Praha 9 — obec Horní Počernice)

Chvalskou tvrz v dominantní poloze na pískovcové skále při styku dvou údolí připomínají písemné prameny až k roku 1428. Její původ je však nepochybně předhusitský — snad již z doby držby statku pražským měšťanem Heinlinem Vegelem (uváděn k roku 1359) — případně ji postavil po roce 1400 až kramář Kříž, známý zakladatel Betlémské kaple.³² Rychlé střídání pohusitských majitelů tvrze nesvědčí o větších zásazích do podoby sídla — delší dobu držel statek pouze Habart z Hartenberka³³ (1436—1462). V roce 1513 získal tvrz s při-

Chvaly — katastrální plán z roku 1841.

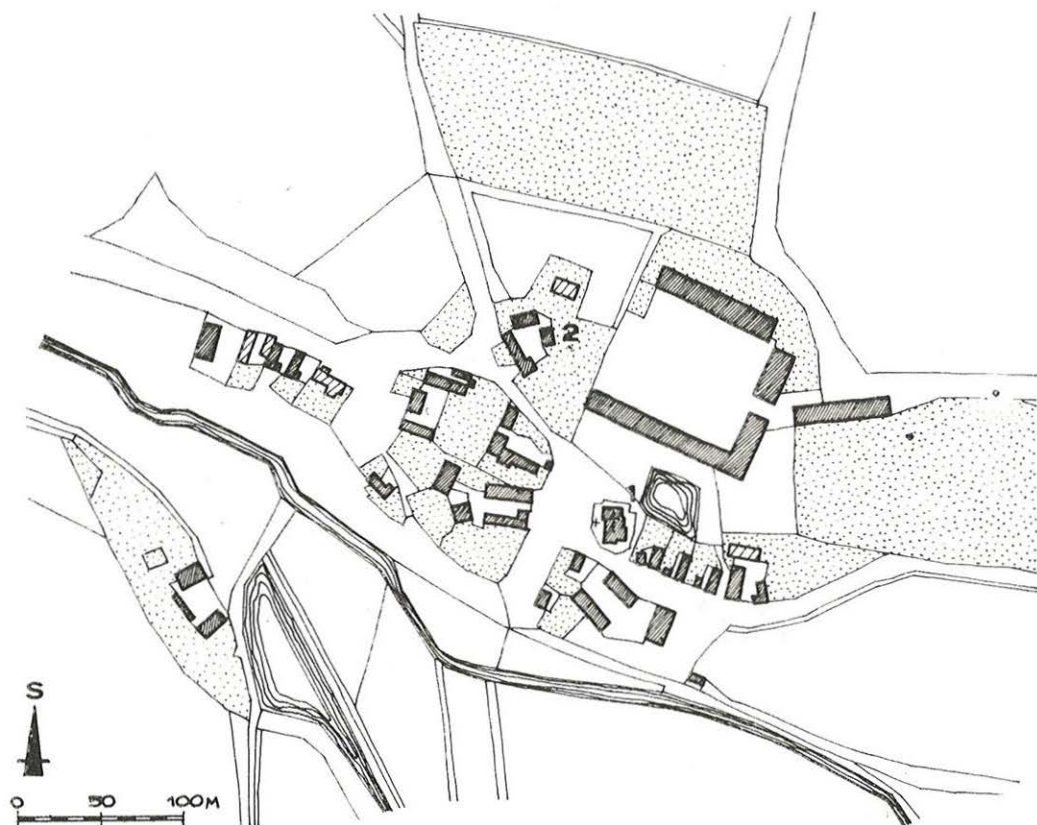
Chvaly — pohled na areál bývalé tvrze od jihu (stav k roku 1988).

lehlým dvorcem staroměstský měšťan Václav ze Štrabochova domu a po něm dědila jeho dcera, provdaná za Mikuláše Karga z Řezna. Po Mikuláši Kargovi, zemřelém v roce 1587, přešel statek na dceru Marii, provdanou za Čejku z Olbramovic, v jejichž rukou se udržel až do roku 1614. V době posledních držitelů došlo ve druhé polovině 16. století k přestavbě areálu tvrze na pravidelný čtverhran s novými dvoupatrovými renesančními zámeckými křídly. Starší objekty tvrze v západním dílu areálu zanikly v závěru kaple sv. Anny po přestavbě v 17. století, když objekt připadl jezuitům z pražského Klementina.³⁴ Stáří nižšího jižního křídla, které zaniklo až v druhé polovině minulého století, nepochybně objasní pozdější prohlídka dnes zazděných a údajně zatopených sklepů. Dnešní zámecká budova je od sklepů po hlavní římsu renesanční novostavbou s porušenými zbytky původního členění průčelí, s nádvorní arkádou a renesančními hřebínkovými klenbami v interiérech. Klíčové střílny, pravidelně rozmístěné na vnějších průčelích zámku, mají v podstatě jen dekorativní funkci. Pozdější barokní a klasicistní adaptace základní renesanční charakter hmoty i dispozice ušetřily.

KOLODĚJE (Praha 9)

Písemné zprávy o existenci kolodějské tvrze se objevují velmi záhy, již před polovinou 14. století, kdy ji vlastnil pražský měšťan Meinlin (Menhart). Po jeho dědicích získal opevněné sídlo další pražský měšťan Mikuláš Rytíř, od kterého jej za tři roky, tj. roku 1359, zakoupil Karel IV. pro svého bratra, moravského markraběte Jana Jindřicha, aby mohl pohodlně pobývat v blízkosti sídelního města.³⁵ Pro tuto příležitost byla patrně tvrz přestavěna do podoby hrádku s vysokou válcovou věží, který ze tří stran chránil rybník a ze vstupní strany příčný příkop. Dědicové markraběte výstavné kolodějské sídlo prodali. Koncem 14. století se dostává do vlastnictví rodiny bývalého královského mincmistra Martina Rotleva a jeho dědů, v jejichž ruce přechálo husitskou revoluci. V dalších zprávách z počátku 16. století je již objekt jednoznačně označován jako zámek.³⁶ V průběhu století je potom sídlo přestavováno do čtyřkřídle renesanční podoby s ponecháním výstavných objektů středověkého hrádku s vě-

Kolovraty — katastrální plán z roku 1841 (1.—předpokládaná situace staršího sídla, 2.—pravděpodobná situace mladší tvrze).

ží. Pevnostní podobu sídla setřely rozsáhlé barokní přestavby, patrně podle plánů Domenika Martinelliho,³⁷ dokončené v roce 1729, a další úpravy klasicistní, při nichž byla odstraněna středověká válcová věž. Dochované středověké konstrukce v dnešním organismu dokládá arkýřek v nároží při rizalitu zahradní fasády.³⁸ Jejich skutečný podíl může v budoucnu objasnit pouze podrobná stavebněhistorická analýza.

KOLOVRATY (Praha 10)

Obec je pokládána za kolébkku starého českého rodu pánů z Kolovrat.³⁹ Jejich zaniklé sídlo možno hypoteticky klást do oblasti neorientovaného kostelíka⁴⁰ sv. Ondřeje středověkého původu, se kterým sousedil na východní straně dnes již neexistující rybníček. Sama mohutná věž při východním boku kostelíka se 125 cm silnou obvodovou zdí svědčí svými ústupky a nepravidelnostmi o starobylém původu a případně změně prvotní funkce. V roce 1297 se odtud píše Zvonimír z Kolovrat a z Průhonice⁴¹; v první polovině 14. století statek vlastnil staroměstský měšťan Meinlin Rokycanský a po něm jeho syn Michal. V roce 1380 však již patřily Kolovraty johanitské komendě v Praze, která je správně připojila ke statku Uhřetěves. Existenci mladší středověké tvrze ze 14. století prameny výslovně nepřipomínají. Její stavební pozůstatky spatřovali autoři starší literatury při dvoře v sadu, případně mezi kravínem a obydlím šafáře.⁴² Současný průzkum spolehlivé stopy po existenci bývalé tvrze nenalezl. Situaci feudálního sídla nutno nejspíše spatřovat v oblasti při západním dílu dvorce, kde katastrální plán z roku 1841 zachycuje zahradu a nepravidelně formovanou usedlost (čp. 8). Pod zaniklým dřevěným špýcharem v severním dílu zahrady domu čp. 8 jsou údajně zasypány sklepy. Jinak místní ústní tradice již žádné feudální sídlo nepamatuje.

KRALOVICE (Praha 10)

Kralovická oblast vzácně dokumentuje posun charakteru osídlení od mladší doby hradištní k vesnici vrcholného středověku. Pravděpodobně ve druhé polovině 14. století vznikla tu při hraně ostrohu nad údolím Rokytky klasická věžová tvrz, přístupná přes přilehlý poplužní dvorec.^{43–44} V roce 1388 prodal tvrz s dvorem a částí vsi Pešík z Komárova Mistru Jakubovi ze Sušice a jeho sestřím, které statek držely ještě v roce 1392. Roku 1396 patřila tvrz pravděpodobně Janovi z Dubče a roku 1408 Otíkovi z Kyj. Závěrem 15. století získává statek s tvrzí staroměstský měšťan Jakub Pechanec a po něm jeho dědicové, kteří kolem roku 1560 předali sídlo svému příbuznému Mikuláši Skalskému z Dubu. Nový majitel renesančně přestavěl věž, při níž byla zřejmě starší dřevěná nebo hrázděná nástavba nahrazená dnešním patrem vysazeným na kamenných krakorcích. Na západním boku vznikl drobný rizalit a celý plášť byl pokryt rozměrnou obdélníkovou rustikou. Její charakter se zdá mladší, než udává literaturou připomínaný letopočet⁴⁵ 1562, který měl být čitelný na jižním boku stavby.⁴⁶ Tvrz se dvorcem, zkonfiskovanou v roce 1623, získal brzy poté kníže Karel z Lichtenštejna a natr-

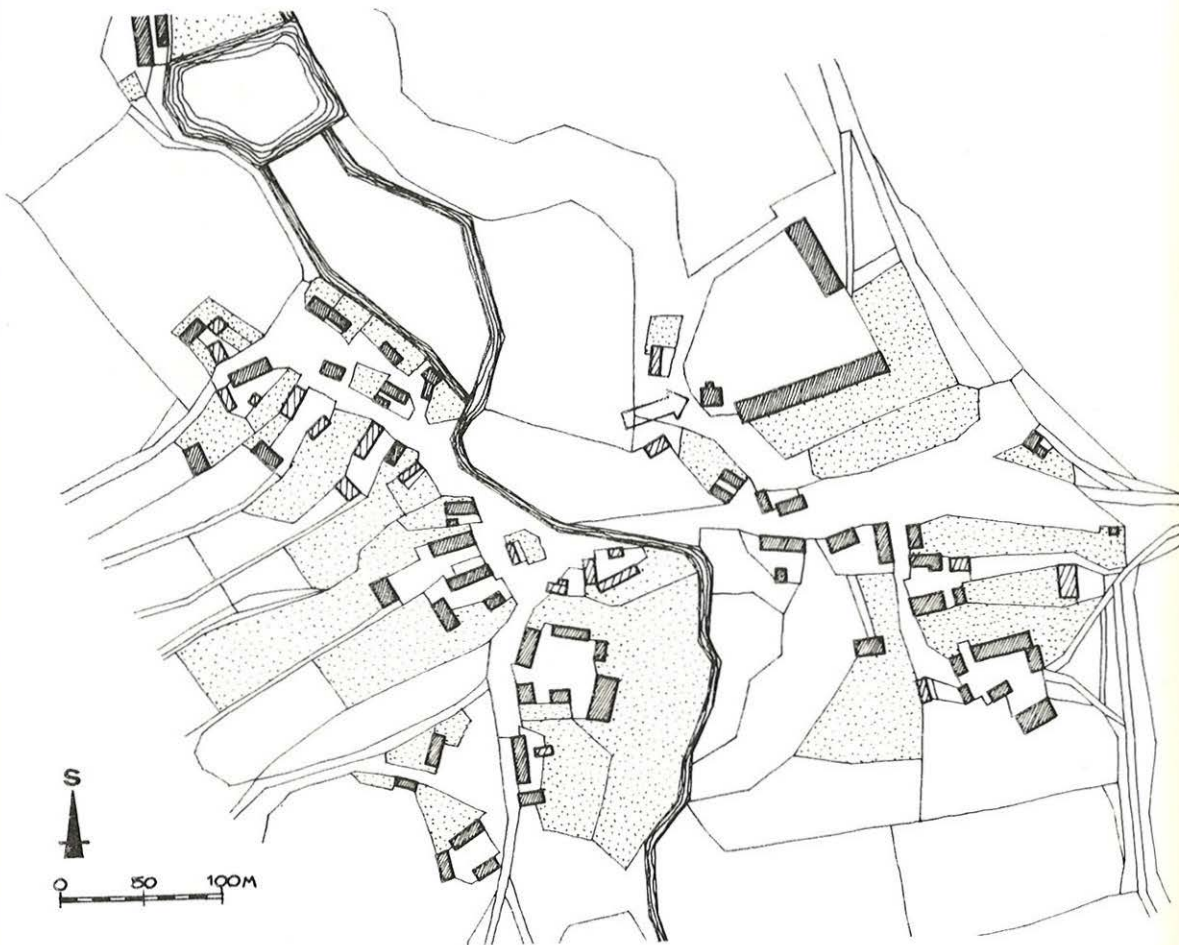
Kostel v Kolovratech s boční zvonici (stav k roku 1988).

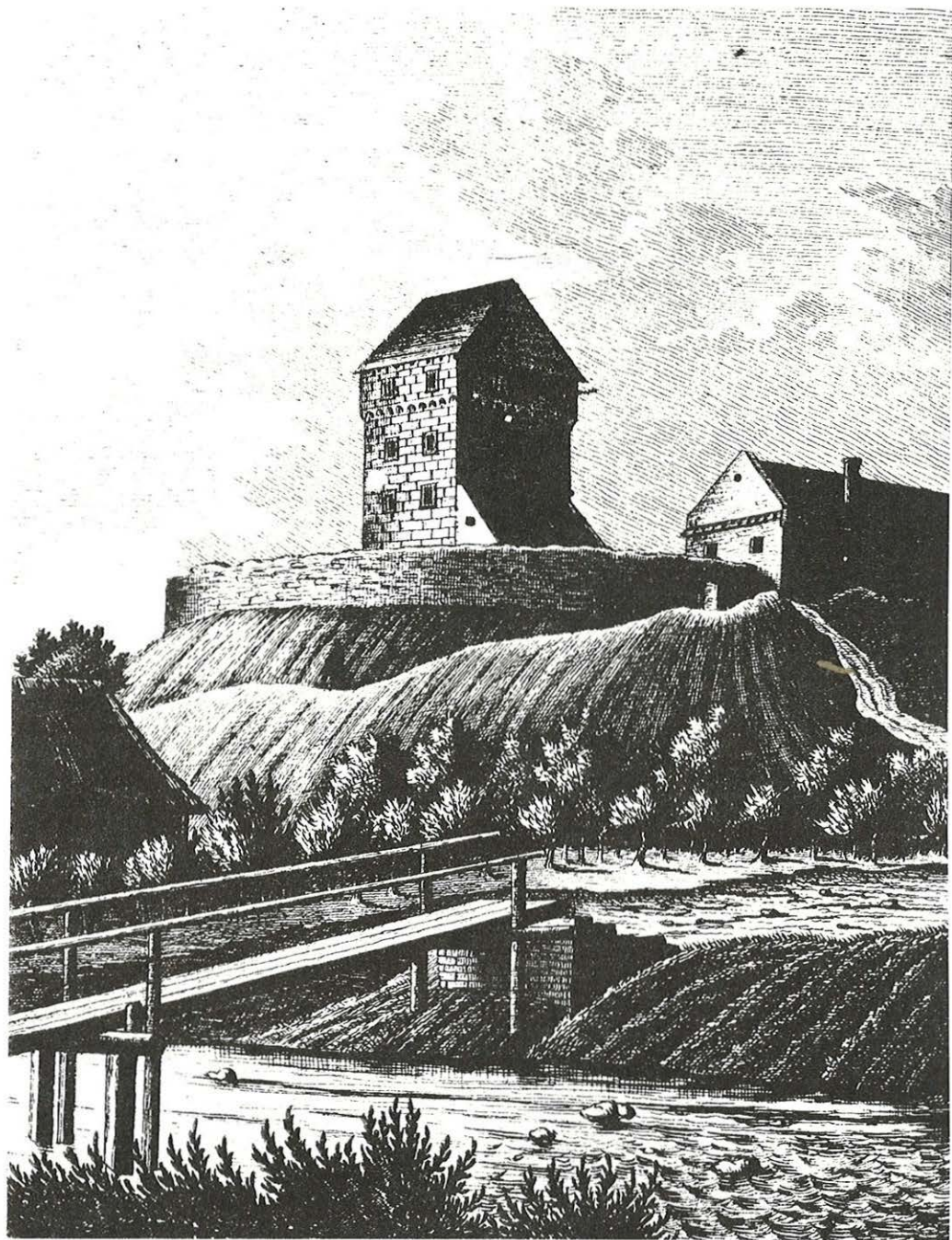
valo ji připojil k uhřetvskému panství. Věžová tvrz byla až do poslední doby užívána správou statku jako obydlí.

Zdivo věže na čtvercovém půdorysu o rozměrech $10,5 \times 10,5$ m je vyzděno z lomového kamene s vkládanými úlomky vysokých cihel a s kvádřovou nárožní armaturou. Gotické vnější členění připomíná dnes již jen část okenního ostění ve 2. patře severního boku, profilované výžlabky a ozuby se stopami nasazení středního prutu. Renesanční přístavek na téže straně byl v nedávné době odstraněn; fragmenty sgrafitové rustiky mají rozměry prázdných obdélníků až 50×130 cm. V interiérech s renesanční a novodobě upravenou dispozicí jsou místy patrné stopy původních středověkých omítek. Dispozice přízemí obsahuje příčnou vstupní síň

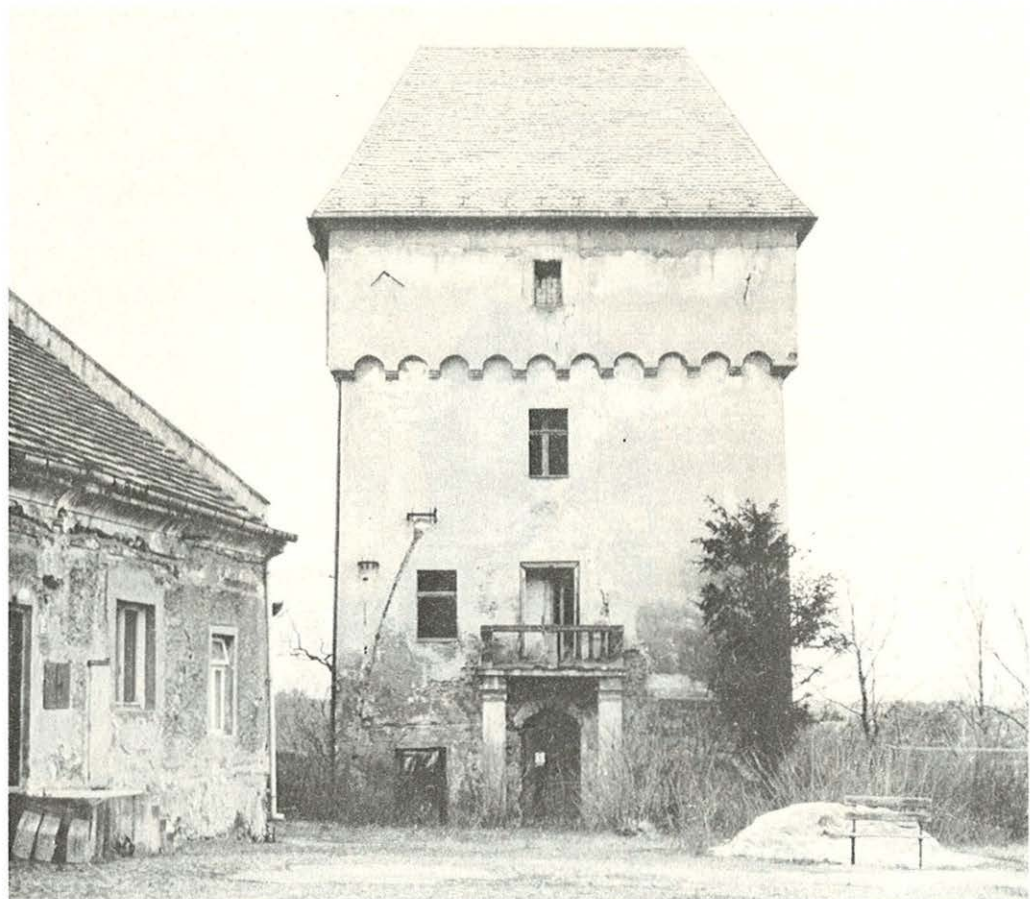
pod cihelnou valenou klenbou, do které bylo vloženo novodobé žulové schodiště. Větší jižní díl půdorysu přízemí zabíral rozlehlý prostor pod neckovou klenbou, bez hřebínků na hranách svých koutových a mezilehlých výsečí. Prostor je novodobě předělen, stejně jako sute-rén se segmentovými cihelnými klenbami. Plochoštopá patra jsou novodobě dispozičně upra-vena společně s okenními otvory, dlátková střecha byla v současné době rekonstruována. Podle A. Sedláčka bylo v minulosti ze statických důvodů sejmuto 4. patro a na střepech se ro-zeznávaly figurální fresky (rytíř, páv, květiny a Neptun). Kolem věžové tvrze se zčásti docho-valo obvodové hrazení.

Kralovice — katastrální plán z roku 1841.

Kralovice — pohled na tvrz od jihovýchodu roku 1846 (kreslil Heber, ryt Donath).

Kralovice — nádvorní průčelí bývalé věžové tvrze (stav k roku 1988).

KŘESLICE (Praha 10)

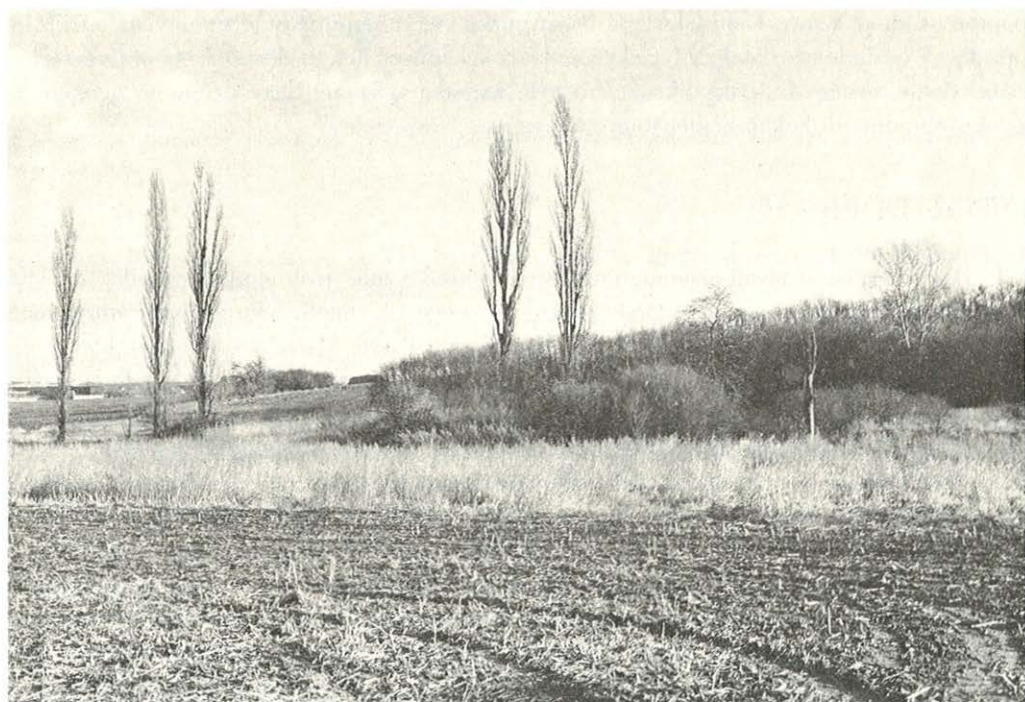
První písemná zpráva o tvrzi v Křeslicích pochází z roku 1431. V souhlase s A. Sedláčkem soudíme, že však vyrostla již někdy v době předhusitské, a její obranná funkce zanikla patrně ještě v 15. století.⁴⁷ Situaci tvrze je možno hledat pravděpodobně při skalním ostrohu v západním sousedství bývalého panského dvorce.

LITOŽNICE (Praha 10 — obec Dubeč)

Zaniklá vesnice ležela při Říčanském potoce zhruba v poloviční vzdálenosti mezi Dubčí a Běchovicemi. Doložená existence kostela sv. Gotharda a datovatelné archeologické nálezy vedly

k závěrům o vzniku obce na počátku druhé třetiny 12. století.⁴⁸ Výstavba kostela mohla být podmíněna existencí kurie románského velmože, která předcházela středověké tvrzi. Tuto tvrť prameny zmiňují výslovně až do roku 1417, je však pravděpodobné, že stála již v letech 1358—1359, kdy tu sídlil vladyka Nevlas z Litožnic a po něm asi Pešek z Příboje a z Litožnic.⁴⁹ V roce 1397 se tu připomíná staroměstský měšťan Štěpán Litoměřický z Litožnic, který pronajal statek své sestře Kateřině. Později se neznámým způsobem dostává ves do rukou Pecmana z Babic a Frenclina z Kotvic a Buben. Ve druhé polovině 15. století byly obě části vsi opět spojeny a někdy před počátkem 16. století došlo k zatím neznámé katastrofě, při níž byla tvrť s celou vsí zničena a opuštěna. V zaniklé obci zůstal stát pouze kostelík připomínaný ještě v roce 1713, v témže století byl však i on nakonec odstraněn. Ještě josefské mapování z let 1780—1783 zachycuje pod hrází litožnického rybníka pravidelný sad, zabírající hřbitov u někdejšího kostela. Severně od hráze při levém břehu potoka se dochoval pahrbek s fragmenty lomového zdiva bývalé vodní tvrže čtvercového půdorysu (asi 6×6 m), pravděpodobně s nějakou menší přístavbou při západním boku. Kostel se hřbitovem se nalézal neďaleko, jihozápadně od tvrže, v mírné, dosud zřetelné terénní vlně blíže dnešní hráze, kde se na povrchu objevují maltové hrudky a úlomky prejzů. Záchranný archeologický výzkum přinesl především některá nová zjištění k situaci kostela se hřbitovem a k rozsahu osady.⁵⁰

Litožnice — prostor zaniklé středověké vesnice s místem bývalé tvrže (stav k roku 1988).

PITKOVICE (Praha 10 — obec Uhříněves)

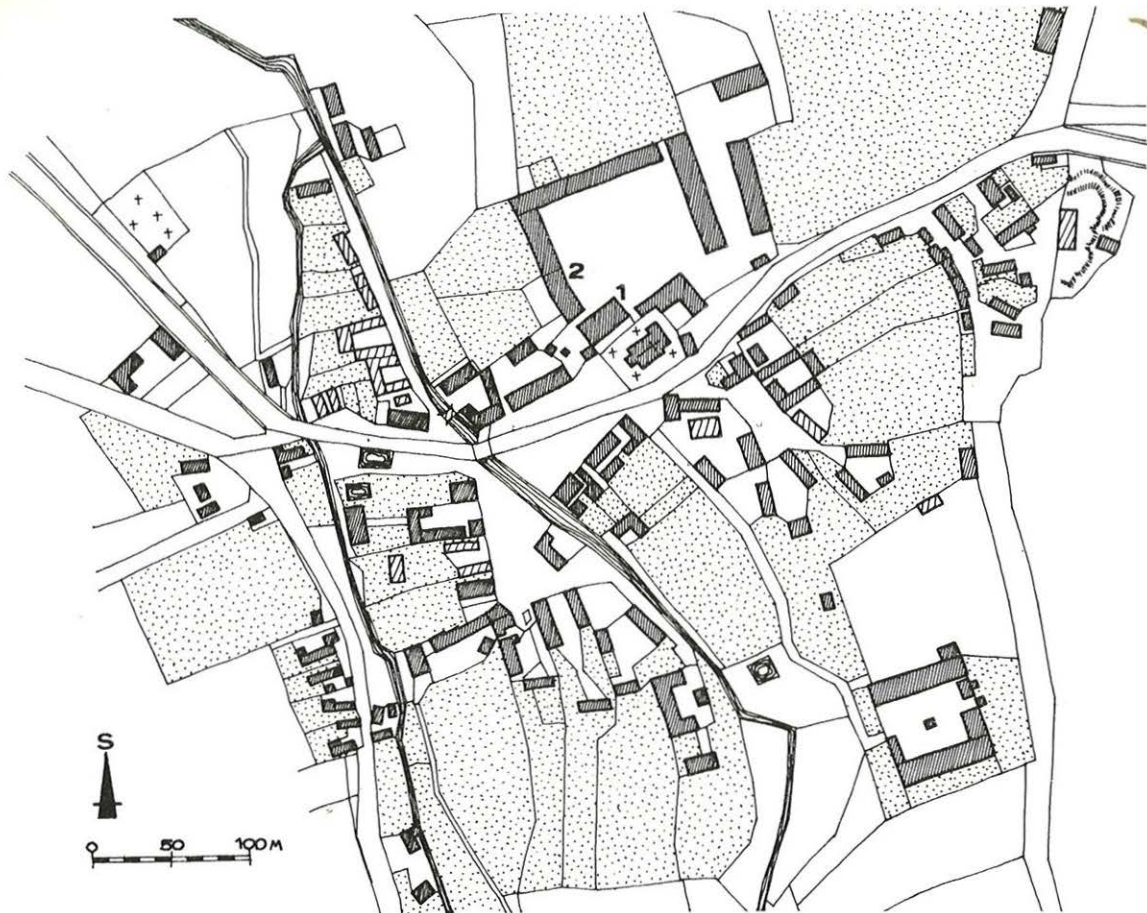
Zaniklá tvrz v Pitkovicích se klade do prostoru pozdějšího vrchnostenského velkostatku, kterým procházel přítok Pitkovického potoka s kaskádou rybníků.⁵¹ Sídlo nejstaršího známého držitele vsi Otty z Pitkova v roce 1234 nemělo zřejmě dosud charakter tvrze; písemný doklad její existence chybí i téměř celé 14. a 15. století, kdy statek vlastnili více než 100 let potomci staroměstského měšťana Václava Štuka. V letech 1487 až 1502 je jako majitel zmiňován Hynek z Pitkovic a po něm jeho sestra Kateřina.⁵² Tehdy v roce 1530 je též tvrz poprvé výslovně uváděna a zprávy o ní končí roku 1589, kdy byla s poplužním dvorcem a vesnicí odprodána Jaroslavu Smiřickému ze Smiřic a trvale připojena k Uhříněvsi. Z dějin obce předběžně soudíme, že malé opevněné feudální sídlo vyrostlo v Pitkovicích až v druhé polovině 15. století a fyzicky zaniklo s barokní přestavbou velkostatku.

SLAVĚTICE (Praha 9 — obec Klánovice)

Zaniklá ves s věžovou středověkou tvrzí se nacházela při spojovací lesní cestě mezi Šestajovicemi a Běchovicemi, v severním sousedství bývalého slavětického rybníka, jehož hráz protíná dnešní železniční trať.⁵³ Podle archeologických nálezů existovala ves již koncem 12. století, tvrz se tu však objevuje pravděpodobně až ve 14. století, kdy statek vlastnil zderazský klášter.⁵⁴ V následném století se jako majitelé vsi střídají měšťané a nižší šlechta. Tvrz se zde poprvé uvádí až v roce 1586 jako „pustá slavětická věž“ a naposledy je zmiňována o tři roky později. V následujícím období fyzicky zanikla a její situace nebyla dosud zcela přesně zachycena. Podle zjištění Ludvíka Skružného bylo kamene z bývalé tvrze druhotně použito na stavbu ohradní zdi kolem lichtenštejnské myslivny Nový dvůr.⁵⁵

UHŘÍNĚVES (Praha 10)

V Uhříněvsi zaznamenávají písemné prameny postupný vznik dvou feudálních sídel, z nichž starší představuje komenda templářského řádu z konce 13. století.⁵⁶ Po zrušení řádu v roce 1312 připadla Uhříněves malostranským johanitům od Panny Marie pod řetězem, kteří zřejmě starší komendu přebudovali do podoby tvrze, jež se pak stala sídlem řádových správců. Na počátku husitské revoluce byl statek johanitům vyvlastněn a dostal se do soukromých rukou. V roce 1449 koupilo panství Staré Město pražské a po jeho konfiskaci o století později (roku 1547) získali zpupný statek páni z Reinšpěrka a z Držkovic, od nichž je roku 1579 odkoupil Jaroslav Smiřický ze Smiřic. Sídlní funkce starší tvrze zanikla výstavbou nového renesančního zámku roku 1591. Tehdy měly být budovy staré tvrze adaptovány na olejnu, stáj a špýchar.⁵⁷ Byly situovány pravděpodobně v severním sousedství kostela a jejich konstrukce jsou patrně zčásti obsaženy v dnešním přízemí administrativní budovy, několikrát přestavované v 19. a 20. století. Rozvrh sklepů s mladšími cihelnými valenými klenbami mezi zdmi až 150 cm silnými prozrazují složité narůstání dnešní budovy. Rozboření staré tvrze při úpravě

Uhřetěves — katastrální plán z roku 1841 (1.—předpokládané místo johanitské komendy, 2.—renesanční zámek z roku 1591).

stavební plochy pro výstavbu nového barokního kostela, zmiňované v poslední literatuře, nebylo zřejmě provedeno zcela důsledně.

Ani nový renesanční zámek postavený severněji od předchozí budovy při hraně svažité zahrady nevznikl jako úplná novostavba, ale pojal do severního dílu své dispozice starší renesanční organismus. Prostá obdélná budova byla pokryta sgrafitovou rustikou, odstraněnou při pozdější barokizaci v roce 1711. Dobu výstavby připomíná nápisová a erbovní deska z bývalé zámecké brány, osazená druhotně na nádvoří průčelí zámečku, který dnes slouží bytovým účelům.

VINOŘ (Praha 9)

Starobylost ves patřící vyšehradské kapitule získali ve 14. století pražští měšťané. Výstavba zdejší tvrze spadá zřejmě do období před rokem 1386, kdy Vnoř vlastnili 22 let bratři On-

dřej a Martin Stachové a před nimi Velflovic Matěj od Věže.⁵⁸ V roce 1386 se výslovně jmenovaná vinořská tvrz⁵⁹ vrací do rukou Velfloviců od Věže, po nichž statek zdědil roku 1407 jejich příbuzný Jan Dubec z Dubče. Vinoř a Dubec měly nadále společného majitele až do roku 1551, kdy po smrti Adama Zápského byla pozůstalost rozdělena a Vinoř zdědil syn Bedřich. Písemné prameny z pozdního 16. století dokládají, že obnovená tvrz byla tehdy uzavřena zdmi a obehnaná příkopem.⁶⁰ Později opět neobývaná tvrz byla v roce 1626 označována jako pustá a v letech 1719—1724 byla nahrazena beze zbytku dnešním vrcholně barokním zámekem podle projektu Františka Maxmiliána Kaňky. Půdorys zámku nenese zřetelné stopy starších substrukcí.

POZNÁMKY

- 1 Sedláček, A.: Hrady, zámky a tvrze království českého, sv. XV, Praha 1927, s. 301.
- 2 Sedláček, A.: Místopisný slovník historický království českého, Praha 1908, s. 6.
- 3 Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, VI, Střední Čechy, Praha 1988, s. 19.
- 4 Sedláček A.: o.c., 1927, s. 301.
- 5 Poche, E. (ed.): Umělecké památky Čech, I. sv., Praha 1980, s. 42.; Sedláček, A.: o.c., 1927, s. 207; Poche, E.: Prahou krok za krokem, Praha 1985, s. 325.
- 6 Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, VI, Střední Čechy, Praha 1988, s. 20.
- 7 Sedláček, A.: o.c., 1927, s. 207.
- 8 Viz pozn. 6.
- 9 Sedláček, A.: o.c., 1927, s. 207.
- 10 Viz pozn. 6.
- 11 Středověké fragmenty v dnešní pravidelné zástavbě nemůžeme tu však na rozdíl od minění místních kronikářů v žádném případě hledat.
- 12 Poche, E. (ed.): o.c., 1980, s. 167; Wagner, J.: Hrady, zámky a tvrze středních Čech, Praha 1974, s. 126; Hejna, A.: České tvrze, Praha 1960, s. 170; Soupis památek Karlín, XII, s. 160 — srv. především Sedláček, A.: o.c., 1927, s. 257.
- 13 Sedláček, A.: o.c., 1927, s. 302; Sedláček, A.: o.c., 1908, s. 116; Poche, E.: o.c., 1985, s. 326; Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, VI, Střední Čechy, Praha 1988, s. 30.
- 14 Sedláček, A.: o.c., 1927, s. 302.
- 15 Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, VI, Střední Čechy, s. 30.
- 16 Kašíčka, F. — Nechvátal, B.: Stavební vývoj zámku a farního kostela v Dolních Počernicích, PP 1975, s. 173—185.
- 17 Kašíčka, F. — Nechvátal, B.: o.c., 1975, s. 178 — zde analytický plán celého komplexu.
- 18 Sedláček, A.: o.c., 1927, s. 302—303.
- 19 Profous, A.: Místní jména v Čechách (jejich vznik, původní význam a změny), III., Praha 1951, s. 390—391; Archiv český XXVIII, Praha 1912, ed. J. Teige, s. 125—127.
- 20 Sedláček, A.: o.c., 1927, s. 205; Sedláček, A.: o.c., 1908, s. 175.
- 21 Kabát, J. — Slepíčka, K.: Dubec, in: BZO (Výzkumy v Čechách), Praha 1973, s. 30—31; Skružný, L.: Pravěké a časně historické osídlení v katastru Klánovic a okolních obcích, Zpravodaj středočeské vlastivědy a kronikářství, VII 1975, č. 3-4, 53—54 — zde odkazy na archiv náleзовých zpráv AÚ ČSAV v Praze.
- 22 Písemné prameny pouze dokládají dohodu, podle níž si mohl pan Oldřich vložit troubu do hráze rybníka pro vodu do příkopu kolem tvrze a měl právo užívat splavu.
- 23 Sedláček, A.: o.c., 1927, s. 206; Roubík F.: Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách, Praha 1958, s. 35.
- 24 Poche, E. (ed.): o.c., 1980, s. 322 — k tomu srv. Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, VI, Střední Čechy, Praha 1988, s. 29.

- 25 Sedláček, A.: o.c., 1927, s. 303; Sedláček, A.: o.c., 1908, s. 704.
- 26 Hradý, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, VI, Střední Čechy, Praha 1988, s. 39.
- 27 Hradý, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, VI, s. 39.
- 28 Sedláček, A.: o.c., 1927, s. 176.
- 29 Památky archeologické XV, s. 369; Kudrnáč, J.: Průzkum vinořského hradíště u Prahy, AR XVI 1964, s. 214—219; Kudrnáč, J.: Vývoj slovanského osídlení mezi pražským Povltavím, Labem, Sázavou a Výrovkou, PA LIV 1963, s. 173—221.
- 30 Sedláček, A.: o.c., 1927, s. 176.
- 31 Richterová, J.: Pražská hradíště v mladší a pozdní době hradíšní, AH 10 1985, s. 181—188 (zde další literatura).
- 32 Sedláček, A.: o.c., 1908, s. 342.
- 33 Hradý, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, VI, s. 45.
- 34 Podlaha, A.: Posvátná místa království českého. Vikariát Prosecký, IV 1907, s. 246—250.
- 35 Sedláček, A.: o.c., 1927, s. 201; Sedláček, A.: Mistopisný slovník, 1908, s. 429.
- 36 Hradý, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, VI, s. 41.
- 37 Poche, E. (ed.): Umělecké památky Čech, II, s. 89.
- 38 Viz pozn. 37.
- 39 Sedláček, A.: o.c., 1927, s. 205.
- 40 Poche, E. (ed.): Umělecké památky Čech, II, s. 91 — srv. též Podlaha, A.: Posvátná místa v království českém, Vikariát mnichovický, III, Praha 1907, s. 213—214.
- 41 Sedláček, A.: o.c., 1927, s. 205.
- 42 Semanský, A.: Paměti městyse Uhřetěvsi, 1910, s. 76.
- 43 Sedláček, A.: o.c., 1927, s. 203 — sr. též Heber, F. A.: Böhmens Burgen, Vesten und Bergschlösser, 4, 1846, s. 256.
- 44 Sedláček, A.: o.c. 1927, s. 203.
- 45 Heber, F. A.: o.c., 1846, s. 256.
- 46 Hradý, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, VI, s. 53.
- 47 Sedláček, A.: o.c., 1927, s. 240; Sedláček, A.: o.c., 1908, s. 466.
- 48 Hradý, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, VI, s. 59.
- 49 Sedláček, A.: o.c., 1927, s. 207 — dále srv. Roubík, F.: o.c., 1958, s. 35 — ze starší literatury srv. V. T.: Příspěvky místopisné, I. Zaniklé vsi Mračenice a Litoznice, PA IX 1871 — 72, s. 443—445; Merhout, C.: Zaniklé osady u Prahy, Historické rozhledy, III, 1900, s. 25—29.
- 50 Z archeologické literatury srv. především Smetánka, Z. — Vencl, S.: Zaniklá středověká osada Litoznice, AR XXI 1969, s. 396—398; Sommer, P.: Dvě středověká sídliště na východním okraji Prahy, AH 2, s. 257—260 — srv. též Sommer, P. a Zadák, J., in: Výzkumy v Čechách 1975, Praha 1978, s. 75.
- 51 Sedláček, A.: o.c., 1927, s. 206; Poche, E.: o.c., 1985, s. 349.
- 52 Sedláček, A.: o.c., 1927, s. 206.
- 53 Sedláček, A.: o.c., 1927, s. 207 — z místopisné topografické literatury srv. Laušman, J.: O zmizelých osadách, Naše Polabí 5, 1927 — 28, č. 7, s. 109—110; Pelikán, J.: Slavětice — zaniklá ves u Šestajovic, ČSPSČ 58, 1950, s. 189; a nejnověji Skružný, L.: Pravěk a časné historické osídlení v katastru Klánovic a okolních obcí, Zpravodaj středočeské vlastivědy VII, 1975, 3—4, s. 33—64, srv. s. 52—53.
- 54 Sedláček, A.: o.c., 1927, s. 207.
- 55 Nálezy keramiky dr. L. Skružného z 12.—13. století datují podle našeho soudu počátky osídlení lokality, nikoliv však vznik středověké věžové tvrze.
- 56 Sedláček, A.: o.c., 1927, s. 205; Sedláček, A.: o.c., 1908, s. 917; Semanský, A.: o.c., 1910, s. 31.
- 57 Hradý, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, VI, s. 92.
- 58 Sedláček, A.: o.c., 1927, s. 176.
- 59 Hradý, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, VI, s. 93.
- 60 Sedláček, A.: o.c., 1927, s. 176.